

nog u mizanscenu pikturalne predstave postaje razlog delovanja i smisla umetničkog akta. Sam stvaralački čin neće više biti dezintegrисани čin. On će ponovo biti usmeren ka integralnom viđenju i izražavanju sveta kroz dijalektiku svih moći ljudske spoznaje i izraza.

TODOROVIC

Od slike za percepciju, veoma podobnim načinom formirane, Todorović je sledom logičnog kontinuiteta razvijao koncept svog opusa. Polazeći od činjenice da se fotografija sastoji iz niza tačaka (raster), umetnik iznalazi tu tačku i inanguriše je ponovo u osnovni i primarni likovni element (uz liniju i mrlju). Grupisanjem ovih oblika formiraju se likovi, figure, strukture i odnosi. Njegova izložba u Galeriji Radničkog univerziteta 1978. u Novom Sadu konceptno je postavljena na principu stupnjevitog prilaza slici. Posmatrac-svedok je u prilići da paralelno prati proces razvoja ideje i proces formiranja plastične celine. Postupnost započinje linijom i tačkama kao nezavisnim i autohtonim elementima, koji kao takvi egzistiraju u crtežima i na platnu. Procesom slikarske akcije pomenu tim elementima se dodeljuju funkcionalne uloge, čime se sistematiše novo vizuelno stanje blisko mimetičkoj interpretaciji.

Današnja Todorovićeva akcija afirmiše nova nastojanja. Zadržana je spekulativna potka, prisutna iz ranijih interesovanja za probleme kinetičkih fenomena. Promena je definisana novim motivskim opredeljenjem iznenadenim u temama razmatranja prirodnih pojava i njihovih sadržajno vizuelnih izazova.

TOMIĆ

Strogost fasadne manjeftacije foto-realističkog karaktera, Vladimir Tomić oplemenjuje sadržajnim namerama svog koncepta. Celokupna slikareva akcija usmerena je ka iznalaženju novih mogućnosti sagledavanja. U tom smislu enormno uvećava predmet iz rezvizitarija svakodnevnih stvari, zaobilazeći svesnom akcijom nametanje metaforičkih potencijala, afirmišući vizualitet motivske grade. Kompoziciono pojednostavljenje i insistiranje na pravilu »zlatnog preseka« znak su Tomićevog nastojanja za postizanjem idealne harmonije pokušavane na relacijama forma-sadržaj.

KEŠELJ

Izuzetna linija kontinuirane akcije Milana Kešelja vodila je putevima razmatranja urbanih pobuda vizuelnog karaktera. Od crno-belih slika i crteža, potpuno fotografski kadriiranih motiva s reporterskim sadržajima isečaka iz života gradskog čoveka, Kešelj je, posle svog boravka u Parizu 1975. godine, iznašao nove motive urbanih administrativnih centara. Doslednim redukovanjem prizora slikâ (istovremeno je sprovedena i izuzetno uspešna redukcija kolorističkog porekla) Kešelj je došao do sopstvenog motivskog znaka sadržanog u izgledu kompjuterske trake. Traka koja se poistovjećuje s linijom izuzetan je razlog za formiranje likovnog intenziteta kompozicije, njojne dinamizirane i ritmovane. Razlozi i motivi Kešeljeve akcije locirani su i u namerama postizavanja metaforičkog dejstva.

PRVAČKI

Od svih navedenih autora, Milenko Prvački je ponajviše vezan za tradicionalističke načine slikanja. Ovako koncipirana plastična celina, za Prvačkog je široki prostor mogućnosti izražavanja. Ekspresionističkim manifestacionim dejstvom sistema građenja slikanog sloja, umetnik prezentira sopstveni koncept, u kojem se dokumentarna vrednost fotografije koristi kao predložak za formiranje kontinuiranih ogleda na temu komunikacija. Prvačkog interesuju odnosi između figurativnih jedinica kompozicione celine, gde se postulati simetrije, na primer, koriste za izuzetnu likovnu prezentaciju. Bejkovske figure su izabrani način komentarisanja problematike čoveka opterećenog vremenom alienacije.

KLAČIK

Grafički list Jozefa Klačika je zbir impulsa koje je umetnik percipirao iz organizma urbanog kompleksa. Intenzitet tih impulsa je odrednička snaga koja diktira formiranje plastične celine. Koristeći informacije pretvorene u na izgled jasne simbole savremenog sveta, Klačik beleži sopstvene meditacije u jednoj posve razuđenoj kompoziciji, koja safadnim izgledom pripada pop-artističkoj određenosti. U njegovim asamblažima konceptualističkom decidiranošću tumačena su dejstva odabrnih pikturalnih jedinica iz istorije umetnosti u savremenom trenutku.

Grupa ovde navedenih autora, posedujući jedan zbirni kontinuitet razvoja u smislu negovanja sudbonosne sprege vizualiteta forme i metafore sadržaja, dejstvujući u okvirima klasičnog slikarskog medija, stvorila je rezultate evidentne u razvoju likovnih umetnosti Vojvodine. Zbog toga s interesovanjem treba kontrolisati i pratiti dalje tokove, tim pre što je ova grupacija prebolela krajnji oblik figuracije — sličnost i identičnost s fotosom.

O prevodenju filosofske literature

frane jerman

B: Kad govorimo o prevodenju filozofskih tekstova, mislimo, pre svega, na filozofiju kao strukturu, na njen razvitak od antike do danas. Već u samom početku, kad su nauka i filozofija bile jedno, pokazao se njen komplikovan karakter: filozofija se već u antici javlja kao književnost (Parmenid, Platon), kao čista filozofija (Sokrat), ili kao umetnost i filozofija zajedno (Aristotel). Filozofija kao razmišljanje o čoveku i svetu, o sazajnim mogućnostima i granicama, o dobrom i lepom, o izvoru svega itd., ubrzo se odvaja od književnosti (Ima, naravno, izuzetaka kao *De rerum natura* Lukrecija Kara ili *Tako je govorio Zaratustra* Fridriha Ničea), a nauka od filozofije. Već se iz Aristotelovih logičkih spisa (posebno *Prva analitika*) vidi da se u antici počeo odvajati jezik nauke od jezika filozofije.

A: I tako, filozofija nije ni literatura u smislu beletristike, ni nauka u smislu Njutnovog *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*, ali je, ipak, njen jezik bogat, posebno usmeren, jer ga određuje specifičan predmet ispitivanja. No, teško je u tome što skoro svaki filozof taj jezik stvara kao neki svoj, poseban jezik u koji tek treba ući. Istina, svoj »poseban« jezik imaju i pisci — ukoliko je ta posebnost veća, utoliko je njegov jezik samosvojni — ali tu se ne radi o terminologiji, nego o jeziku kao estetskom fenomenu. I u fiziku treba ući, ali u njoj termini imaju, manje-više, ustaljeno značenje. Svaka nauka ima svoj jezik i njihovi jezici se (bar u načelu) ne mešaju. Filozofski jezik, dakle, nije ni književni na naučni jezik, jer filozofija nije ni književnost ni nauka (kao prirodopis). Njen jezik se zato razlikuje i od jezika prirodnih nauka i od jezika lepe književnosti. Filozofija je posebno, autonomno, područje čovekovog odnosa prema svetu, čoveku itd., i u tome je sva tajna njene razlike. Tu počinje problem prevodenja filozofije, problem koji nije samo prevodilački nego i filozofski.

B: U tesnoj vezi s posebnim položajem filozofskih tekstova je i istorija filozofije. Ako bismo tražili analogiju s razvojem nauke, brzo bismo se razočarali. Filozofija nije razvoj od manje istine ka većoj, niti predstavlja pravolinijski uspon. Razvoj filozofije nije isti s razvojem prirodnih nauka, koje se, u svojim saznanjima, u svakom vremenu, popnu za jednu stepenicu više. Pre bi se moglo reći da svaki filozof, kad počinje da se bavi filozofijom, anulira svu prethodnu filozofiju (već Aristotel je svoju filozofiju postavio na vlastitoj kritici presokratovske i sokratovske filozofije, Dekart je svesno odbacio sve prethodne filozofije itd.), jer samo tako može naći mesto za svoju misao. U tome se može naći sličnost između filozofije i umetnosti. I svaki umetnik (pisac, slikar) stvara prividno izvan tradicije. Oba vidi čovekovog stvaralaštva imaju svoje vrhunce i padove, periode kad umetnikā gotovo i nije bilo (a bilo je filosofa), i kad je bilo umetnikā (a vrlo malo filosofa). To je putanja krivulje koja se penje i silazi, negde se zaustavi, pa se opet penje.

A: Iz ove analogije, naravno, ne možemo zaključiti da se obe istorije poklapaju. Uopšte ne. Radi se o sličnom karakteru razvoja koji, zapravo, i nije pravi razvoj. U umetnosti se razvijaju, npr., tehnička sredstva (kao što vidimo iz istorije slikarskih tehnika, npr. od drvoreza do suve igle itd.), dok se estetske vrednosti menjaju kao što se menjaju i ukus. »Večna« umetnička dela nisu večna, nego su samo trajna, jer se u njima uvek ponovo obnavlja estetska funkcija. Slično je i s filozofijom čiji je jezik racionalno tumačenje problema koji, obično, imaju univerzalni karakter. Kao što ima umetnika, ima i filosofa koji daju pečat celoj epohi, no, ipak, ne bismo mogli apodiktički govoriti o višem razvojnom stupnju kod Hegela nego kod Platona, iako je prešlo u naviku da se govori o prehegelovskoj i prekantovskoj načinu mišljenja, što bi značilo da je današnji način filozofskog mišljenja na bitno višem nivou. Usput, jedna činjenica za razmišljanje, misliti na prehegelovski, prekantovski (bjumovski, lajbnicovski) način *nije isto* kao npr. u *fizici* misliti na aristotelovski, u astronomiji na ptolomejski način. Nauka ima, zapravo, *kumulativni* karakter saznanja, dok je filozofija to u mnogo manjoj meri — ako uopšte i jeste. Istina, danas je više problema rešeno nego ikada ranije. U govor o filozofiji uvikuo se ideoški momenat koji odsliskava i jezik tog govora. Konačno, jezik filozofije, uprkos svom apstraktnom i univerzalnom nivou, kazuje i nešto individualno — njeni problemi su upravo u svojoj univerzalnosti

individualni, kao što su i umetnička dela u svojoj individualnosti (tipičnosti) istovremeno i univerzalna.

B: Kaže se da je jezik posuda misli. To, razume se, važi i za filosofske tekstove. Kao što smo već konstativali, svaki filozof pokušava da odgovori na ista pitanja na koja su već prethodni filozofi odgovarali. Zato možemo s pravom tvrditi da filosofskih jezika ima onoliko koliko i filosofskih škola, pravaca itd. Ovde nema tako ustaljenih termina kao u fizici ili hemiji. Nema kongresa koji bi utvrdili i definisali termine.

A: Filosofski jezik je podvrgnut različitim oblikovnim nacelima. Jedno smo već spomenuli: poseban filosofski jezik koji nastoji da izrazi nešto drugačije od drugih, drugi element je razviti jezika kao izražajnog sredstva uopšte — posebno njegova funkcija u stvaranju reči i, treće: jezička, terminološka kultura. Između Platona i Hegela nisu samo milenijumi, nego i drugačija jezička, terminološka kultura i, u vezi s tim, kultura mišljenja.

B: Ovde nailazimo na pitanje kristalizacije filosofskih termina, na pitanje šta odlučuje da neki termin proglašimo za filosofski *termin*. Verovatno to da se smisao reči u filosofskoj upotrebi razlikuje od smisla u običnoj upotrebi, da ima, dakle, specifično značenjsko područje (u ovom ili onoj filosofiji, ovoj ili onoj filosofskoj školi ili pravcu), ili je, pak, upotrebljena isključivo samo u filosofiji. Termin »egzistencija« znači nešto drugo kod Sartra nego u običnom govornom jeziku, termin »voluntarizam« pak ima, na primer, samo filosofsko značenje i znači filosofski pravac koji priznaje samo prvenstvo volje (ne i prvenstvo razuma). Razume se, nikad se unapred ne zna kad će neka reč postati filosofska: i filosofska terminologija se razvija, širi i sužava vlastitu jezičku osnovu (egzistencijalizam je tu bazu proširoio, neopozitivizam ju je suzio — jer je suzio područje filosofije).

A: I još nešto treba spomenuti: i filosofski termini imaju svoju istoriju, što znači da spoljna ljudska termina (reč u svojoj pisanoj i auditivnoj formi) ostaje, a značenje, smisao se stalno menja. To, doduše, ne važi samo za filosofsku terminologiju, i u prirodnim naukama je poznato dosta takvih primera (najpoznatiji primer je *atom* koji je prvobitno značio nedeljiv delić; ime je ostalo, iako se pokazalo da je nedeljivo uprkos svemu deljivo).

B: Vrlo poznat primer za promenu značenja u filosofiji jeste termin *ideja*. Kod Platona znači suštinu, paradigmu koja postoji iako je niko ne poznaće. Ideja je norma, ono većito, nepromenljivo na koje se »ugleda« svaka stvar i postoji u svom posebnom »kraljevstvu«. Već kod Aristotela zapažamo značenjsko pomeranje: ideja postaje unutrašnja bit stvari, potpunost kojoj stremi svaka pojedina, empirička stvar. U skolastici ideja je božja *misao* koju bog misli analogno s čovekom. Kod Dž. Loka *ideja* iznenada postaje *predstava*, a ponekad i skup osećanja. U Hegelovoj filosofiji *ideja* se, opet, u izvesnom smislu, vraća u Platonovu carstvo, ali sa značenjskom izmenom da je jedna jedina i da (kao apsolutni duh) u svom dijalektičkom razvoju prolazi kroz sve oblike i u tom razvitku razvija celokupno bogatstvo spoljašnjeg i unutrašnjeg sveta. S *idejom* se opet srećemo u marksističkim tekstovima u kojima znači čovekovu *zamisao*, *vodeću misao* itd.

A: Filosofski termini se, dakle, menjaju na dva koloseka: prvo kroz istoriju razvoja filosofskog mišljenja, a zatim i kod pojedinih (i istodobnih) filozofa. To već više nije isključivo filosofski problem, nego pitanje koje zadire u lingvistiku, posebno u semantiku u širem smislu reči.

B: Sokrat je, navodno, izjavio da vrednost ima samo živa reč, a zapisana je kao i mrtva: možeš je ogovaratiti koliko hoćeš, uvek ostaje nema. Ova anegdota sadrži izvesnu istinu, jer u dijalogu možeš naterati sagovornika (ako mu je do razgovora) da objasni smisao reči koje upotrebljava (naravno, ako ih ne razumeš), dok kod pisane reči samo nagadaš da li joj se smisao, onakav kako ga ti razumeš, pravi ili ne.

A: Osnovno pitanje *prevodenja* je, dakle, pitanje smisla, značenja teza, misli. Prevodimo smisao a ne reči, kao što je radio L. Vitgenštajn. Zato ćemo, malo aforistički, reći da je prevodenje *starici* (ili *starijih*) filosofskih tekstova arheološko istraživanje čovekove misli. Jer, ne radi se samo o prevodenju smisla, značenja reči i rečenica, nego i o prevodenju određene kulturne klime koju izražava tekst kao celina. Znamo da reči i rečenice nemaju *apsolutno* značenje, da ga (u životom govoru) menjaju već intonacija glasa, a u pisanim tekstu intencija s kojom je bio zapisan. Pogledajmo: već ranije spomenuto »carstvo« ideja je zaista carstvo, dakle, pravilno objašnjavamo (prevodimo) Platonovu misao ako govorimo o samosvojnosti reči i njihovom, od empiričnog sveta, otrgnutom svetu. Tako su ga, možda, razumeli i savremenici. S druge strane, znamo da se Platon, kao *umetnik*, za iskazivanje svojih misli služio literarnim oblikom — dijalogom, a za njihovo objašnjavanje je koristio i *mitove* i njihov način izražavanja. Zato su neokantovci posebno (Natorp) bili uvereni da ideje nemaju svoje ontološko carstvo, već da traju prema vrednosti ili kao *zamisti* i da je to bio način Platonovog umetničkog načina izražavanja.

B: I gde je sad istina? Kako da prevodilac prevodi odgovarajuća mesta, npr. iz *Simpozijuma*? Prevodilac, dakle, mora bukvalno uroniti u *tekst* i njegov *kontekst*. I opet važi da reč ostaje nema bez ove društveno-istorijske konotacije koja je u stanju da u prevodu restaurira original. Zato je prevod filosofskog teksta uvek njegova *interpretacija*, objašnjenje značenja rečenica i reči *onako kako ih razume* prevodilac. Iz toga pro-

ističe nekoliko, na izgled nužnih, posledica: 1. nijedan prevod filosofskog teksta nije potpuno ekvivalentan originalu, nego mu je, u najboljem slučaju, približan i 2. filosofske tekstove ne mogu prevoditi ljudi koji nemaju dovoljno istorijsko-kulturnog znanja o vremenu u kojem je filozof delovao, da bi, manjak približno, uhvatili duh epohe i njene kulture. Prevod, najzad, i »desakralizira« *patinu* koju starije filosofsko delo ima, pa i s te strane delo ne može biti ekvivalentno originalu, ma kako bilo dobro, čak kongenijalno prevedeno.

A: Pa to ne važi samo za starije tekstove (antičke ili novoveke), nego i za prevodenje *savremenih* filosofskih rasprava. I ti prevodi su *interpretacije* već i zbog jednog drugog elementa: misao nije, naime, nikad sasvim istovetna sa svojim jezičkim izrazom. Zato je moguće više tumačenja istog teksta. Ne radi se samo o običnoj sinonimnosti i homonimnosti u jeziku, nego i o tome da je misao filozofa često zarobljena u neprecizna značenja reči, ili se, pak, zavije u maglu figurativnosti, poređenja itd., što onemogućava jednoznačnost izraza, a omogućava više interpretacija. Pošto je već rečenica u originalu aproksimacija misli, i kad još tu rečenicu prevedemo u drugi jezik, više je nego sigurno da će ta približnost biti još udalenija od originala.

B: Drugi element *interpretativnosti* prevoda jeste mogućnost da u jeziku na koji prevodimo jednostavno nema adekvatnog izraza za ovaj ili onaj termin. Tako, na primer, nemacki filozofi u priličnoj meri grade složenice, što im njihov jezik omogućava. No, ni slovenački ni srpskohrvatski jezik tu mogućnost tako obilno ne pružaju. To lepo vidimo u prevodima dela Martina Hajdegera, u kojima je slovenački prevodilac morao u zagradama navoditi izvorne (nemacke) reči, a i u činjenici da još niti danas nemamo odgovarajuće prevode Hegelovih i Kantovih dela. Teškoće ove vrste javljaju se i pri prevodenju Marksovog *Kapitala*, koji se trenutno ponovo prevodi na slovenački jezik, jer su upravo filosofska mesta sasvim neodgovarajuće prevedena (prije prevodioци nisu imali filosofsko obrazovanje i nisu poznavali hegelovsku filosofsku terminologiju, koje u Marksovim delima ima podosta).

A: I tako nas te činjenice teraju na razmišljanje: ne, doduše, u smislu da konstatujemo neopravdanost (Sizifovog posla) prevodenja filosofskih tekstova, nego više u smislu kako da obezbedimo (bar formalno) uslove da prevodi budu što verniji. Činjenica je da prevodenje uvek zavisi od prevodiočevog razumevanja teksta. Druga činjenica je da istu misao možemo na različite načine prevesti. Iz toga sledi da prevod filosofskog teksta *nikad ne može biti bukvalan*. Šta pod tim mislim, biće jasno svakome ko bude pogledao engleske prevode Hegelovih i Hajdegerovih dela. Treća činjenica, o kojoj takođe treba nešto kazati, jeste filosofsko bogatstvo jezika s kojeg prevodimo.

B: Svaki jezik mora stvoriti svoju filosofsku terminologiju na osnovu vlastitih sredstava — gde se to ne može, treba upotrebiti tuđicu. *Suština* nije istisnula *supstancu* niti *postavku premisu*. To ne znači ništa drugo sem zahtev da treba negovati vlastitu filosofsku misao i jezičko oblikovanje te misliće dati terminološki materijal koji je potreban za prevodno delo. Slovenački tomisti Mahnič, Lampe, Ušeničnik i Kovačič, koji su popularisali crkvenu filosofiju, morali su stvarati skolastičku filosofsku terminologiju i njihova dela su, u suštini, bila *prevodi glavnih misli* (ne rečenica i reči) ontologije spoznajne teorije Tome Akvitanskog. U periodu od osamdesetih godina prošloga veka pa do danas, koliko izlaze sabrana dela dr Janžekovića, doajena savremenih slovenačkih neotomista, ova terminologija se veoma razvila, što se vidi u gipkom i vrlo prirodnom jeziku, u izražavanju filosofskih rečenica u duhu te filosofije upravo kod spomenutog filozofa.

A: Pošto smo mi Slovenci tek dvadeset pete godine dobili prvi filosofski laički prevod (Lokov *O ljudskom razumu*), razumljivo je da filosofska terminologija hramlje na mnogim područjima. Iz toga proizilazi još jedna nužnost: prevodioći filosofskih tekstova moraju sami biti filozofi (pri čemu, razume se, ne moraju imati diplomu iz filosofije), koji će se (njeverovatnije) posvetiti prevodenju samo jednog filosofskog pravca, i to onog za koji imaju poseban afinitet, pa tu filosofiju i razumeju. Da istovremeno moraju imati i sluha za jezičke tanosti kojima se mogu izraziti iznijansirane filosofske misli, jasno je samo po sebi.

B: Treba biti svestan težine sledećeg pitanja: kome je namenjen prevod filosofske literature? Filozofima? Oni bi, u načelu, filozofe morali čitati u originalu, jer se pri pisanju vlastitih filosofskih rasprava ne može pozivati na prevode (osim u slučaju antičkih filozofa); tu, naime, postoje, u toku dugih vekova brušeni, prevodi na nemacki i engleski jezik). Prevodna filosofska literatura je potrebna radi bogaćenja narodne kulture, radi bogaćenja vlastitog jezika i podizanja prosečnog intelektualnog nivoa naroda, iako dometi ove vrste prevoda ne mogu potpuno izraziti ono što je izrazio izvornik. Filosofski prevodi su, dakle, *surogati*, no surogati koji su po svom karakteru plemeniti i bez kojih nema ni vlastitog filosofskog stvaralaštva ni intelektualne kulture naroda.

Našu raspravu možemo završiti konstatacijom da je prevodenje filosofskih tekstova *hermeneutički* problem koji zahteva celog čoveka. Kao takav — to je argatski posao.

Sa slovenačkog prevela Branka Rom